

Ahmet Ağaoğlu (1869-1939)*

Münir ATALAR**

Türkiye'nin siyasi hayatında rol oynamış siyaset ve fikir adamlarındandır. 1869'da Azerbaycan'ın Şua şehrinde doğmuştur. Babası Mirza Hasan, annesi ise Sarıca Ali adlı Türk kabilesinden Refii Bey'in kızı Tâze Hanım'dır. Ahmet ise Şusa'nın en meşhur âlimlerinden sayılırdı. Hattatlı ve Türkçe şiirler yazardı. Ahmet Bey'in amcaları da Türkçe'den başka Farsça, Arapça, ve Rusça bilirdi. Ahmet Bey'in çocukluğu bu ulema ocağında geçmiştir.

Ahmet Bey ilk öğrenimine mahalle mektebinde başlamış, daha sonra Sıbyan mektebinde devam etmiştir. Bu sırada özel bir hocadan Arapça dersleri almıştır. Daha sonra Şusa'da ortaokula başladı. Bu okulda dört Türk öğrenci vardı, Ahmet Bey'le bu sayı beşe yükselmiştir. 1884'te ortaokuldan, 1887 yılında da Realni Mektebinden mezun oldu. Yüksek tahsil için Petersburg'a gitti ve "Institut Politechnique" (Politeknik Enstitüsü)'e giriş imtihanında başarılı olmuşsa da, gözleri rahatsızlandığından geri dönmüştür.

1888 senesinde tahsilini tamamlamak için Paris'e gitmiştir. Ahmet Bey, Azerbaycan Türkleri içinde tahsil için Avrupa'ya giden ilk kişidir. Paris'te Sorbonne Üniversite Tarih ve Filoloji Bölümüne devam etti. Aynı zamanda Hukuk Fakültesi'ne de girdi. 1890 senesinde Ahmed Rıza Bey'le tanıştı. Öğrenciliği sırasında Madam Adam'ın aylık "Nuvel Revü (Nouvelle Revue)" ve haftalık "Revü Blü (Revue Bleue)" dergilerinde yazılar yazıyor ve bu sırada Tiflis'te çıkmakta olan Kafkas Gazetesi'ne yazılar gönderiyordu. 1892 yılında Londra'da toplanan Şarkiyat Kongresi'ne katılarak Şii Mezhebinin doğuşu ve gelişmesine dair tebliğ sunmuştur.

* Bu çalışma Prof. Dr. Münir Ataların 1996 yılında Türk Dünyası Aydınları Sempozyumu Bildirileri kitabında yayınlanmış sempozyum bildirisi olup kendisinin bilgisi ve rızası dahilinde adı geçen çalışmadan iktibas edilmiştir.

** Prof. Dr.; Emekli öğretim üyesi.

Ahmet Ağaoğlu Paris'te altı yıl kadar kaldıktan sonra Hukuk Fakültesinden mezun olarak 1894 Mayıs'ında Paris'ten ayrılmıştır. İstanbul yoluyla Azerbaycan'a dönmüştür. İstanbul'da iken devrin Maarif Nazırı Münif Paşa ve Kafkasyalı Tarihçi Murad Bey'le tanışarak sık sık görüşüp fikir alışverişinde bulundu.

Ahmet Ağaoğlu önce Tiflis Jimnaz (Lise)'ına, daha sonra ŞusaJimnazı'nda Fransızca öğretmenliğinde bulundu. Daha sonra Bakü Jimnazı (Lise) ve Yüksek Ticaret Mektebi'nde Fransızca öğretmenliğinde bulundu. Aynı yıllarda Bakü'de çıkan Rusça "Kaspy" adlı gazetede yazılar yazıyordu. Aynı zamanda Mehmet Ağa Şahtahtlı tarafından Tiflis'te tesis edilen Türkçe Şarkî Rus Gazetesi Bakü'ye nakledilerek Ahmet Ağaoğlu'nun yardımları ile yayınına devam etmiştir.

Bu yıllarda Ahmet Ağaoğlu, Ali Hüseyinzâde, Hsan Bey Zerdani, Ali MerdanTopçubaşı, Şahtahtlı Mehmet Ağa ile beraber milli uyanış hareketi için çalışıyordu.

Daha önce Rusça "Kaspy" gazetesini satın alarak Türklerin hizmetine sokan Bakü'nün zenginlerinden Neftçi milyoner Hacı Zeynelabidin Takioğlu'nun girişimleri ile Bakü ve Kaskasya'da ilk defa olarak Türkçe günlük bir gazete olan "Hayat" neşredilmeye başlandı. Hüseyinzade Ali Bey ile Ahmet Ağaoğlu bu gazetenin başına geçtiler.

Ahmet Ağaoğlu "Hayat" Gazetesinde bir yıl kadar çalıştıktan sonra ayrılarak "İrşad" adlı günlük bir gazete çıkarmaya başladı."İrşad" aynı zamanda Azerbaycan Türklerinin ikinci günlük gazetesidir.

Ahmet Ağaoğlu bir taraftan "İrşad" çıkarırken diğer taraftan da yaydığı fikirlerini hayata geçmesine çalışıyordu. Kafkasya'da şehir şehir dolaşarak birçok şehir ve kasabalarda okulların Neşr-i Maarif Cemiyetleri'nin kurulmasında başarılı çalışmalar yapıyordu.

1904 yılı sonlarına doğru, Ermenilerle-Türkler arasında fiilî mücadeleler başladı. Türklerin Ermenilerle çarpışabilmeleri için bir teşkilata ihtiyaçları vardı. Ahmet Ağaoğlu bu ihtiyacı gidermek için 1905 senesinde Bakü'de "Difaî" adında gizli bir cemiyet kurmuştur. "Difaî Cemiyeti", Ermenilerin Türklerle karşı başlatmış oldukları mezalimi bir dereceye kadar durdurabilmiştir. Bu yıllarda yine Tiflis'te Hüseyinzade ile "Füzûyât"ı çıkarmıştır.

1905'te Rusya'da meşrûti idare tarzına geçiş temayülü, Petersburg'da bir "nâzırlar komitesi" teşkilini doğurmuştu. Bu komitenin başında Kont Vesite bulunuyordu. Rusyanın Türk halkı da çeşitli bölgelerden temsilciler gönderdiler. 1906 senesinde Kafkasya halkını temsil etmek üzere Ahmet Ağaoğlu ve Hüseyinzade Ali Bey seçilerek 13-23 Ocak 1906 tarihli Petersburg İkinci Müslüman Kongresi'ne katılmışlardı.

1907 yılında Bakü civarında, yani petrollü alan üzerinde oturan Türkleri göç ettirmek gayesiyle bir projenin müzakeresi için Petersburg'da toplanan komisyona Türk ahalinin temsilcisi sıfatıyla katılmıştır. Otuzbeş gün süren müzakereler neticesinde Türklerin göç ettirilmesi meselesi bertaraf edilmiştir. Ahmet Ağaoğlu'nun gerek yazar ve gerek önemli faaliyetleri Rus hükümeti nazarında şüpheli ve tehlikeli insanlardan addettirdi. Ağaoğlu yalnız yazıyla iktifa etmeyip, Fedai Cemiyeti'ni teşkil ile ameli sahalarda da faaliyetlerde bulunması üzerindeki baskıların artmasına sebep oldu. Türkiye'de de II.Meşrutiyet (1908) ilan edilmiştir. Üzerindeki baskılar artınca 1909'da Türkiye'ye geldi.

Ahmet Ağaoğlu 1909'da Türkiye'ye geldikten bir süre sonra Şehbenderzâde'nin "Hikmet Gazetesi" ile "Sebilürreşad" da yazılar yazdı. Maarif Müfettişliği ve Süleymaniye Kütüphanesi Müdürlüğü yaptı. Fransızca JeuneTurc Gazetesi'nde çalıştı. Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nin baş yazarı oldu. 1909'da Darülfünun Rusça muallimliğine ve aynı yıl yeni kurulan Türk Tarih müderrisliğine getirildi. 18 Ağustos 1911'de kurulan "Türk Yurdu Cemiyeti"nin kurucuları arasında bulunarak yayın organı olan "Türk Yurdu" dergisinin yayınlanmasında aktif rol oynadı. 1912 yılında İttihad ve Terakki Partisi'nin genel merkezi üyeliğine ve Karahisar mebusluğuna seçildi. I.Dünya Savaşı boyunca Dârülfünun hocalığı ile gazete çalışmalarını devam ettirdi. Ahmet Ağaoğlu'nu, 14 Mart 1913'te faaliyete geçen "Türk Bilgi Dergisi" nin kurucuları arasında ve ilk sayısı Nisan 1913'de çıkan "Halka Doğru Dergisi" kadrosundada görmekteyiz. Savaş sonlarına doğru Rusya'da ihtilal çıkması üzerine milletlerin birer birer bağımsızlık ilan etmeleri "Türk milletlerinin kaderi" meselesini ortaya çıkardı. Bu meselelerin görüşüldüğü 1-11 Mayıs 1917 Umumi Rusya Müslümanları Kurultayı'na katılmıştır. 1918'de bağımsız Azerbaycan'ın yardımına koşan Ahmet Ağaoğlu, Türk ordusunun kumandanı Nuri Paşa'nın müşaviri oldu. Azerbaycan parlamantosuna üye seçildi. Ruslara karşı İngiltere'nin desteğini sağlamaya çalıştı. İran'da yapılan İngiltere- Azerbaycan görüşmelerine başkan olarak katıldı. Aynı gaye ile

Topçubaşıyev başkanlığındaki bir heyetle Paris Konferansı'na giderken uğradığı İstanbul'da İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürülmüştür.

Ahmet Ağaoğlu 1921'de sürgünden Ankara'ya dönerek Matbuat Umum Müdürü ve Hakimiyet-i Milliye Gazetesi başyazarı oldu. II. Devre Kars mebusu olarak Türkiye Büyük Millet Meclisine girdi. Bu arada Ankara Hukuk Fakültesinde Hukûk-ı Esasiye profesörlüğüne tayin edildi. Bu vazifelerde 1931 yılına kadar çalıştı. Mustafa Kemal'in emriyle kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluş çalışmalarında etkili oldu (1930). Serbest Cumhuriyet Fırkası'na geçtikten sonra İsmet İnönü ile arası açıldı ve İstanbul'a gelerek İstanbul Darülfünunu'nda müderris olarak göreve başladı (1931). Aynı zamanda "Akın" dergisini de çıkarmaya başladı. Ancak İsmet İnönü'nün hürriyetsiz hareketine ve demiryolu politikasına karşı muhalefette bulunmasından dolayı dergisini kapatmak ve üniversiteden de ayrılmak zorunda kaldı (1933). Ölümüne kadar "Kültür Haftası" ve "İnsan" dergilerinde yazılar yazdı. 19 Mayıs 1939'da kalp rahatsızlığından öldü.

Ahmet Ağaoğlu'nun hayatında başlıca üç devir ve üç hâkim fikir görülür. Gençlik döneminde Fransız basımında yer alan düşünceleri, temelde Afgani'ye dayalıydı. Bu dönem yazılarında İran yanlısı ve Osmanlı aleyhtarı bir tutum hakimdi. Ağaoğlu, 1894'te Azerbaycan'a döndükten sonra ise Rusya Müslümanlarının birleşmesini ve ilerlemesini savunmuştur.

Rus baskısından kaçarak İstanbul'a geldiğinde zamanın İslamcı yayın organı olan Sebilürreşad kadrosu içinde yer alarak bu istikamette yazılar yazmıştır. İslam'daki esasların bozulması sebeplerini araştıran Ahmet Ağaoğlu, bazı Batılı ilim adamlarının bu esaslarını zaten ilerlemeyi engelledikleri yolundaki iddiaları reddediyor. Eski Yunan bilgisinin İslam'dan Hıristiyanlara geçtiğini söyleyerek tarihi, İslam medeniyeti lehinde şahit gösteriyordu.

Ahmet Ağaoğlu bu yazılarıyla gerek İslam âleminin geriliği ve yıkılmakta olduğu gerçeğini ortaya koyup yenilikler zaruretini herkese kabul ettirmek, gerekse İslâm dinini savunarak, İslamiyeti anlayış ve yürüyüşte yenilik isteyenlerin dinsiz oldukları propagandasını önlemek istemiştir.

Ahmet Ağaoğlu bu konuda şu düşüncelerini ileri sürüyor: "Makam-ı hilâfet, istibdat menba kesilince, meslih-i ammeyi esasat-ı islamiyeye tevfikân değil, keyfi bir surette idareye başlıyorlar. Buna karşı ulema ve erbab-ı kalem ses çıkarmıyorlar, itiraz etmiyorlar. İstibdat ve usûl-ı keyfe ilmiyeye tamamen muhalif olarak bunun şer'an böyle olması icabettiğiniüsbatata kalkışıyorlar.

Erbab-ı kalem ise icabettiğini isbata kalkışıyor. Erbab-ı kalem ise müstebidler, zalimler hakkında kasideler, medhiyeler inşa ediyorlar”.

Ahmet Ağaoğlu, İslam aleminin gerilemesini ve yıkılmasının sebepleri alimler, emirler ve kalem erbabından geldiği görüşünü benimsiyor.

Ahmet Ağaoğlu'nun ittihadcılarla tanışması ve onların yayın organlarında yazılar yazmasıyla Türkçülük tarafı ön plana çıkar. Türkçülük fikrini ön planda tutan “Türk Yurdu” dergisinde yazılar yazılmaya başlar. Ahmet Ağaoğlu Türk Yurdu Dergisi’deki yazılarında İslamiyetin hakimiyet esasına karşı olmadığını, milliyet ve kavmiyet kavramlarının farklı şeyler olduklarını belirtir. Türklerin İslamiyete bağlı olduklarını söyler. Ahmet Ağaoğlu Türk Yurdu’nda “Türk Alemi” başlıklı yazısında Türk aleminin yayıldığı sahalar üzerinde durduktan sonra coğrafi bir sınır tesbit eder ve Asya’da Japonlar hariç en medeni milletin Türk milleti olduğunu belirtir. Şemseddin Sami’nin “Kamusül’lAlam”ına göre de Türk kavimlerini beş zümreye ayırır:

1. Türk zümresi: Eski Uygur, Uygur- Çağatay, Kırgız- Türkmen, Nogay- Tatar, Osmanlı.
2. Tunguz zümresi: Tunguz, Mançu, Lâmut, Buryan.
3. Mogol zümresi: Mogol, Kalmuk- Türkut.
4. Finva zümresi: Finlarda lisanları, Laponya lisanı, Perm lisanları, Volga lisanları, Uygur lisanları.
5. Samoyed zümresi: Yudak, Yekisi, Tavgi, Ustiyak, Komasin.

Ahmet Ağaoğlu Cumhuriyeti yıllarında ise tam anlamıyla bir Batıcı olarak görünür. Kurtuluş için Avrupa medeniyetinin eksiksiz olarak alınmasını savunur.

Ahmet Ağaoğlu Malta esareti sırasında kaleme almış olduğu “Üç Medeniyet” isimli eserinde dünya üzerinde üç medeniyetten bahseder:

1. İslam medeniyeti.
2. Avrupa (Batı) medeniyeti.
3. Budha-Brahma medeniyeti.

Ahmet Ağaoğlu’na göre medeniyet hayatın bütün olaylarını içine atmaktadır. Dünyanın üç medeniyet arasında bölündüğü ileri süren Ahmet

Ağaoğlu, bu medeniyetlerin kendilerine özgü yaşayış ve düşünüş tarzları bulunduğuna, fakat bu üç medeniyetten Avrupa medeniyetinin diğerlerini geride bıraktığını belirtir. XVI. yüzyıldan beri Batı medeniyetinin diğer iki medeniyeti geride bıraktığını ileri süren Ahmet Ağaoğlu, kendimizi geri kalmışlıktan kurtarıp, ilerlememiz için Batı medeniyetini esas almamızı savunur. Ahmet Ağaoğlu'na göre Türk milleti iki defa din değiştirmiştir. Bu bakımdan Batı medeniyetini kolaylıkla alabilir.

Ahmet Ağaoğlu medeniyetin tümüyle kabul edilmesi gerektiğini de ileri sürer ve uzun yıllar örnek aldığımız Şeyh Sadi'nin felsefesini dünyaya bakış tarzını, hayat hakkındaki telakkilerini fazilet ve güzellik kavramlarına ait duygularını, yaşadığımız yüzyılda, bize ilham vermekten uzak bulmaktadır. XX. yüzyılda ruhlarımız üzerinde, altıyüz yıl önce yaşamış Şeyh Sadi'ler Molla Camii'lerin hâkim oluşların, ilerlememize engel olarak görmektedir. Yunan ve Roma edebi eserlerini örnek alan Avrupa ile aramızda, bariz bir şekilde fark olacağını ifade eden Ahmet Ağaoğlu medenileşmek ve muasırlaşmak için yapmamız gerekenleri şöyle açıklar: Evvela ahlâkı yalnız cinsi münasebetlerle sınırlandırmamalıyız. Daha yüksek, daha müspet ahlâk sahalarını da aynı tedbirle ele almalıyız. Ağaoğlu, okullarımızda, edebiyat derslerinde Yunan, Roma ve Avrupa milletlerinin kahramanlık devirlerine ait edebi eserleri özel bir dikkatle okutmamızı ve ayrıca o devirlerin önemli eserlerini dilimize tercüme etmemizi ister.

Eserleri:

Ahmet Ağaoğlu çok verimli bir yazardır. Çeşitli dergi gazetelerde birçok makale ve yazıları bulunmaktadır. Bu yazıların hepsinin tespiti için ciddi çalışmalara ihtiyaç vardır. Ahmet Ağaoğlu çeşitli konularda birçok eser yazmıştır. Tespit edebileceğimiz kitap, makale ve yazıları şunlardır:

Kitaplar:

1. Şii mezhebi ve Kaynakları, Londra, (İngilizce).
2. İslâm ve Ahund, Bakü 1900.
3. İslâm'a Göre Kadın, Tiflis 1901.
4. Hilafet ve Millî Hakimiyet, Ankara Matbuat ve İstihbarat Matbaası.
5. Üç Medeniyet, Malta 1920, İstanbul, 1972, (Hz. Tezer Taşkıran).

6. Türk Teşkilat-ı Esasîyesi, Ankara, 1925.
7. İngiltere ve Hindistan, İstanbul, 1929.
8. Serbest İnsanlar Ülkesi, İstanbul, 1930.
9. Hukuk Tarihi, İstanbul, 1931.
10. Devlet ve Fert, İstanbul, 1933.
11. 1500-1900 Arasında İran, Ankara, 1934.
12. İran İnkilâbı, İstanbul, 1934.
13. Ben Neyim, İstanbul, 1930.
14. Gönülsüz Olmaz, Ankara, 1942.
15. İhtilâl mi İnkilâp mı? Ankara, 1942.
16. Serbest Fırka Hatıraları, İstanbul, 1949, 1969, II.baskı.
17. Etrüsk Medeniyeti ve Bunların Roma Medeniyeti Üzerine Tesiri, İstanbul, 1933.
18. İlk Roma Ailesiyle İlk Türk Ailesi Arasında Mukayese.
19. Etikâ, (Kropaktin'den tercüme, İstanbul, 1935).

Makaleler:

1. "Fas ve Trablus", Sebilürreşad, I-VIII/14-196, 5. 1328, s. 267-268.
2. "(Siyasiyat) İcmal-i Siyasi", Sebilürreşad, X/251, 6. 1329, s.283-284.
3. "(Siyasiyat) İcmal-i Siyasi", Sebilürreşad, X/259, 8. 1329, s. 411-412.
4. "(Siyasiyat) İcmal-i Siyasi", Sebilürreşad, X/260, 8. 1329, s. 423-424.
5. "(Siyasiyat) İcmal-i Siyasi", Sebilürreşad, XI/261, 8. 1329, s. 13-14.
6. "(Siyasiyat) İcmal-i Siyasi", Sebilürreşad, XI/262, 9. 1329, s. 31-32.
7. "(Siyasiyat) İcmal-i Siyasi", Sebilürreşad, XI/264, 9. 1329, s. 62-64.
8. "(Siyasiyat) İcmal-i Siyasi", Sebilürreşad, XI/265, 9. 1329, s. 76-78.
9. "(Siyasiyat) İcmal-i Siyasi", Sebilürreşad, XI/266, 10. 1329, s. 93-95.

10. “(Siyasiyat) İcmal-i Siyasi”, Sebilürreşad, XI/267, 10. 1328, s. 110-111.
11. “(Siyasiyat) İcmal-i Siyasi”, Sebilürreşad, XI/268, 10. 1329, s. 125-127.
12. “(Siyasiyat)” İcmal-i Siyasi”, Sebilürreşad, XI/269, 10. 1329, s. 143-144.
13. “(Siyasiyat)” İcmal-i Siyasi”, Sebilürreşad, XI/271, 11. 1329, s. 173-174.
14. “(Siyasiyat)” İcmal-i Siyasi”, Sebilürreşad, XI/272, 11. 1329, s. 188-189.
15. “(Siyasiyat)” İcmal-i Siyasi”, Sebilürreşad, XI/273, 11. 1329, s. 205-207.
16. “(Siyasiyat)” İcmal-i Siyasi”, Sebilürreşad, XI/274, 11. 1329, s. 222-223.
17. “(Siyasiyat)” İcmal-i Siyasi”, Sebilürreşad, I-VIII/6-187, 3. 1328, s. 85-86.
18. “(Siyasiyat) İtalya’nın Teşebbüsât-ı Mezbuhanesi, İngiltere ve İslâmiyet”, Sebilürreşad, I-VIII/10-192, 4. 1328, s. 186-187.
19. “Muharebenin Yeni Devresi”, Sebilürreşad, I-VIII/190, 4, 1328, s. 141-143.
20. “Mühlik Bir Maraz”, Sebilürreşad, I-VIII/19-201, 6. 1328, s. 368-370
21. “Siyasiyat”, Sebilürreşad, I-VIII/9-191, 4. 1328, s. 164-165.
22. “(Siyasiyat) Şark ve Garb”, Sebilürreşad, I-VIII/13-195, 5. 1328, s. 241-243.
23. “(Siyasiyat) Taassub-ı Cahilane Kimdedir”, Sebilürreşad, I-VIII/15-197, 5. 1328, s. 282-284.
24. “(Siyasiyat) Tavassut”, Sebilürreşad, I-VIII/7-189, 4. 1328, s. 123.
25. “Tecelliyat-ı İslâmiye”, Sebilürreşad, I-VIII/16-198, 5. 1323, s. 303-305.
26. “(Tecelliyat-ı İslâmiye) Vaziyet-i Hazıramız”, Sebilürreşad, I-VIII/4-136, 3. 1328, s. 66-67.
27. “Vahim Günler”, Sebilürreşad, I-VIII/21-203, 7. 1328, s. 409-410.

28. “Bađdat ve Maveray, İıran Hadları”, Sebilürreşad, I-VIII/17-199, 6. 1328, s. 324-325.
29. “Baltık Mülakatından Sonra”, Sebilürreşad, I-VIII/20-202, 7. 1328, s. 387-388.
30. “Bir Memleket Nasıl Mahvolur?”, Sebilürreşad, I-VIII/22-204, 7. 1328, s. 421-422.
31. “(Siyasiyat) Alem-i İslâma Umumi Bir Nazar”, Sebilürreşad, I-VIII/3-185, 3. 1328, s. 41-42.
32. “(Siyasiyat) Alem-i İslâm ve İngiltere, Almanya”, Sebilürreşad, I-VIII/11-193, 5. 1328, s. 201-202.
33. “Dar’ül-Hilafe’de Maarif-i İbtidaiyenin Halil ve Suret-i Islahı”, Sırat-ı Müstakim, V-113, 10. 1326, s. 151-153.
34. “Dar’ül-Hilafe’de Maarif-i İbtidaiyenin Hali ve Suret-i Islahı”, Sırat-ı Müstakim, V-114, 10. 1326, s. 163-166.
35. “Alem-i İslâm: İıran’ın Mazi ve Haline Bir Nazar Makalat”, Sırat-ı Müstakim, IV-103, 1326, s. 426-427.
36. “Alem-i İslâm: İıran’ın Mazi ve Haline Bir Nazar Makalat”, Sırat-ı Müstakim, IV-104, 8. 1326, s. 452-453.
37. “Alem-i İslâm: İıran’ın Mazi ve Haline Bir Nazar Makalat”, Sırat-ı Müstakim, V/105, 8. 1326, s. 9-11.
38. “Alem-i İslâm: İıran’ın Mazi ve Haline Bir Nazar Makalat”, Sırat-ı Müstakim, V/9. 1326, s. 45-46.
39. “Alem-i İslâm: İıran’ın Mazi ve Haline Bir Nazar Makalat”, Sırat-ı Müstakim, V/108, 9. 1326, s. 62-63.
40. “Alem-i İslâm: İıran’ın Mazi ve Haline Bir Nazar Makalat”, Sırat-ı Müstakim, V/109, 9. 1326, s. 79-80
41. “Alem-i İslâm: İıran’ın Mazi ve Haline Bir Nazar Makalat”, Sırat-ı Müstakim, V/110, 9. 1326, s. 97-98.
42. “Alem-i İslâm: İıran’ın Mazi ve Haline Bir Nazar Makalat”, Sırat-ı Müstakim, V/111, 10. 1326, s. 117-118.

43. “Türkiye’de Muhacerat Mes’elesi”, *Sırat-ı Müstakim*, IV/101, 9. 1326, s. 386-388.
44. “Alem-i İslâm ve Siyaset-i Mutezile”, *Sırat-ı Müstakim*, IV/99, 7. 1326, s. 359-360.
45. “Alem-i İslâm ve Siyasiyat-ı Umumiye”, *Sırat-ı Müstakim*, IV/98, 7. 1326, s. 345-347.
46. “Alem-i İslâm -Makalat -Türkiye’de Muhacerat”, *Sırat-ı Müstakim*, IV/102, 8. 1326, s. 407-408.
47. “Alem-i İslâm: Siyasiyat Bulgarların Muddeâyatı”, *Sırat-ı Müstakim*, IV/100, 7. 1326, 374-375.

Ahmet Ağaoğlu’nun yukarıda yazmış olduğumuz makalelerinden başka çeşitli gazete ve dergilerde yayınlanmış ve künyesini tam olarak tespit edemediğimiz bir hayli makalesi vardır. 1911-1931 yılları arasında yayınlanmış olan *Türk Yurdu* dergisinde de makaleleri bulunmaktadır. Bu dergide seyahat, hitabet, mektup, dil, edebiyat tarihi, tarih, siyaset, içtimaiyat ve muasırlaşmak konularında makaleleri bulunmaktadır. Ayrıca Halil Süslü tarafından hazırlanan “Ahmet Ağaoğlu’nun hayatı, eserleri ve fikriyatı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Lisans Tezi Ankara, 1994” eserde de tam künyeleri verilmemiş sadece makale adı ve yayın tarihi verilmiş şu makaleler bulunmaktadır:

Ayrıca, 19 Mayıs Üniversitesi Misafir Öğretim Üyelerinden Azerbaycanlı Prof. Dr. Ma’rife Hacıyeva’dan Ahmet Ağaoğlu hakkında Fahri Sakal tarafından aynı üniversitede doktora tezi yapılmış olduğunu öğrenmiş bulunuyoruz.

1. “La Societe Personel, La Nouvelle Revue (1851-1893)”.
2. “Son Kurultal Münâsebetiyle İntibalar”, 1927.
3. “Medeniyette Vahdet”, 1928.
4. “Türk Alemi”, 1928.
5. “Cevaba Cevap”, 1929.
6. “Türk Medeniyet Tarihi”, 1929.
7. “Biraz Tarihten”, 1928.
8. “Osmanlı İnkilâbının Şarktaki Tesirleri”, 1929.

9. "İslâm'da Kavim Davası", 1930.
10. "Türkler İçinde Milli Hareket", 1930.
11. "İsmail Gaspıralı", 1930.
12. "Milli Cereyan", 1930.
13. "Almanya Seyahati İntibalarından", 1931.
14. "Almanya'da Müslüman Esirler Ordugâhında Kurban Bayramı", 1932.
15. "Ziya Gökalp", 1933.
16. "Cemiyet-i Akvam ve Musul Meselesi", 1933.
17. "Dahil-i Şuun", 1933.
18. "Rusya'daki Müslümanlar", 1932.
19. "Hitabe", 1934.
20. "Kurultal Münasebetiyle", 1926.
21. "Cemaat", 1926.
22. "Tarihi Devirler Arasında Milliyet", 1926.
23. "Milliyetçilik Akımının Esasları", 1934.
24. "Serbest Fırka ile İlgili Demeçler", 1930.
25. "Serbest Fırka ile İlgili Makaleler", 1930.
26. "Misak-ı Millinin Tarihi Kıymeti", 1933.
27. "Hayat Kaynağı Bir Örnek", 1938.
28. "İçtimai Muhasebe, Özcülük ve Özgecilik", 1935.
29. "Yeni Nesil Arasında Dil Meselesi", 1935.
30. "İkinci Bir Dünya Mihveri", 1935.
31. "Önderin Beyannâmesi", 1935.
32. "Müstakil Sayınlık Meselesi", 1935.
33. "Ocak Ülküsü", 1935.
34. "Yeni Nesil Arasında Cemiyetin Milli Hayattaki Rolü", 1935.

35. “Hem SavaşYaparlar,Hem Sulh İsterler”, 1935.
36. Cemiyet Hayatımızda Noksan Prensipler”, 1935.
37. “Meclis Açılırken”, 1923.
38. “Gidilecek Yol”, 1922.
39. “Garp ve Şark”, 1923.
40. “Milli Şuur”, 1930.
41. “Rakamlar Ne Diyor”, 1935.
42. “Yaratıcı Tekamül”, 1936.
43. “Münevver Zümre Meselesi”, 1937.

BİBLİYOGRAFYA

Akçura, Yusuf, Yeni Türk Devletlerinin Öncüleri, Ankara, 1981, s. 167-187.

Bayur, Yusuf Hikmet, Türk İnkilâbı Tarihi, II/IV, Ankara, 1991, s. 383-384, 421-435-436.

Ceyhan, Abdullah, Sırat-ı Müstakim ve Sebilürreşad Mecmuaları Fihristi, Ankara, 1991, s. 99, 359, 360.

Ilgar, İhsan, Rusya’da Birinci Müslüman Kongresi, Ankara, 1990, s. 34-38.

Shaw, J. Stanford, Ezel Kural Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul, 1983, s. 317, 318, 348, 371, 453.

Süslü, Halil, Ahmet Ağaoğlu’nun İlayatı, Eserleri ve Fikriyatı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Lisans Tezi, Ankara, 1994.

Swietochowski, Tadeusz, Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920, Çev. Nuray Mert, İstanbul, 1988, s. bkz. indeks.

Tuncer, Hüseyin, Türk Yurdu Üzerine Bir İnceleme, Ankara, 1990, s. bkz. indeks.

Ülken, Hilmi Ziya, Türkiye Çağdaş Düşünce Tarihi, İstanbul, 1992, s. 408-412.

Varlık, Bülten, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, I, İstanbul, 1985, s. 120-131.

Yılmaz, Murat, Ahmet Ağaoğlu’nda Liberalizm ve Milliyetçilik, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1991 (Danışman: Levent Köker).

Yücel, Nur, “Ağaoğlu Ahmet”, DİA, İstanbul, 1988, s. 464-466.

“Ağaoğlu Ahmed”, Ana Britannica I, İstanbul, 1992, s. 184.